

СЪДИИ И ПОДСЪДИМИ В РОМАНА НА АНГЕЛ ИГОВ „КРОТКИТЕ“

Дора Маринова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

JUDGES AND DEFENDANTS IN ANGEL IGOV'S NOVEL “KROTKITE” (“THE MEEK”)

Dora Marinova

Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

The task of this text is to track how the novel “Krotkite” (“The Meek”) by Angel Igov presents one of the most emblematic images connected with the processes that began in Bulgaria following September 9th, 1944 – the People's Court. The activity of the People's Court as part of the history of Socialist Bulgaria cannot be observed without considering the events that occurred after 1989 and the changes in regards to how we think and speak about traumatic moments from the recent past that inevitably influence our national identity. For this reason here we are going to make a clarification by briefly presenting the two fundamental views towards this fragment from our history, that have been formed shortly after the establishment of the democracy in Bulgaria. In the course of the research we use some of Baudrillard's theoretical models.

Keywords: Judges, Defendants, Angel Igov, Socialism

Задачата, която си поставяме в настоящия текст, е да проследим как романът на Ангел Игов „Кротките“ (2015) чете един от емблематичните образи, свързани с процесите, започнали у нас след Девети септември 1944 г. – Народния съд. Дейността на Народния съд – като част от историята на социалистическа България – обаче не може да бъде мислена изолирано, без връзка със събитията след 1989 г. и промените в говоренето за травматичните моменти от близкото минало, неизбежно рефлектирала върху националната идентичност. Затова тук ще бъде отворена една голяма скоба, в която ще се опитаме да изложим накратко двете основни позиции в отношението към този фрагмент от нашата история, оформили се непосредствено след установяването на демокрацията у нас. В хода на изследването ще използваме някои от постановките на Бодрияр, търсеци отговор

на въпроса защо всъщност от края на миналия век научната мисъл толкова настойчиво обглежда своето минало.

Преломите в историята на една нация обикновено водят след себе си множество катаклизми и често преобръщат социалния и политическия облик на страната. Един такъв преломен момент се оказва 1989 година – не само за България, но и за всички държави, дълго време съществували под крилото на бившия СССР. Аналогични събития страната ни преживява на Девети септември 1944 г., когато за една нощ новият режим обезсилва дотогавашните властимащи и ги изправя „пред съда на историята“. 1944 и 1989 г. фиксират болезнени отрязъци от българската история и структурират вътрешните ѝ граници, за да означат нееднократните обрати в политическия развой на страната. Едновременно с това обаче всяка от тях предлага своя структура на историческо повествование, в която се опитва да тълкува ходовете на миналото. Често интерпретациите на тези структури влизат в остро противоречие, а сблъсъците, произлезли от различните интерпретации, очертават проблемните ядра на историята. Това дава основание на историци, психолози, литературоведи да заговорят за травматичност в съзнанието и паметта на обществото по отношение на някои исторически събития.

След 1989 г. опитът да се осмисли историята се превръща в своеобразна война, която изправя от двете страни на бойното поле привържениците на социализма и демокрацията: „Тук сблъсъкът е между тези, които са изгубили легитимността си заради отреченото време на тоталитаризма, и тези, които възвръщат легитимността си заради реабилитирането на света преди Девети септември. Става дума за инверсия в посоката на легитимация – от социалистическо към предсоциалистическо минало“ (Грекова/Grekova 1995 – 1996: 138). В резултат на това се оформят две противоположни линии на интерпретация на историята: големият сюжет за антифашистката съпротива се противопоставя на сюжета за съпротивата срещу тоталитаризма, на жертвите на фашизма се противопоставят жертвите на тоталитаризма, на лагерите преди – лагерите след Девети септември, на ЗЗД – Наредбата закон за Народния съд. За двата враждуващи свята бинарните опозиции на палачи – жертви, виновни – невинни, герои – предатели вз-

имно се оспорват, но и подхранват. Всичко това говори, че до опит за заличаване на конфликтите не може да се стигне, защото всяка сила се противопоставя на другата, замеряйки я с чудовищните постъпки на своето време.

След 1989 г. българското общество е изправено пред необходимостта отново да търси отговора на въпроса „Кои сме ние?“. Проблемът за търсенето на българската идентичност намира своите опори в представите не спрямо „светлото бъдеще“, а по отношение на миналото. Това е и причината българската литература настойчиво да се обръща към историята, и то не само към достойните и величави личности и събития, както многократно прави в предишни периоди на криза, но и към онези болни и болезнени времена, оставили оголени рани в тялото на един народ, преживял своя разрыв два пъти. Тук е моментът да обърнем внимание на подбудата, довела до това завъртане на погледа към вече изминалото. „Ретроизвивката на историята“, споменавана от Бодрияр, поема обратен курс към историята на миналото – курс, който проправя път към множество неудобни истини, потискащи социални и национални напрежения: „Събуденото минало нахлува със своите сенки, забравени и забранени места. Сякаш не същото, а друго минало – на отворените рани, на травмите, на оголените напрежения, непримиримотта“ (Изследователски колектив/Izsledovateliski kolektiv 1995 – 1996: 10). Желанието да разберем защо се е стигнало дотам, е водещият мотив за това обръщане към историята: „На всичко онова, което излиза на повърхността, успоредно с връщането на историята по собствените ѝ следи, в принуда за реабилитацията относно не знам кое престъпление – престъпление, извършено от нас и въпреки нас самите, престъпление на човечеството срещу самото него, чийто ход се ускорява със съвременната история и чиито всеобщи поражения, всеобщо разкаяние и всеобщи лоши спомени днес са сигурни знаци – престъпление, срещу което отново трябва да се повдигне процес и поради това неумолимо да се завръщаме назад, до самото начало, ако трябва, в търсене на ретроспективно опрощение по липса на решение за съдбата ни в бъдеще. Трябва безусловно да се знае какво в даден момент е тръгнало зле и следователно да се изследват всички следи на нашия път, да се преобърнат всички боклук-

джийски кофи на историята, да се възкреси най-доброто и най-лошото в напразния опит за отделяне на доброто от злото“ (Бодрияр/Bodriyar 1995: 144).

В един по-широк смисъл Бодрияр ни дава посоката и траекторията, по която се придвижват мисленето и опитът да се обгледа цял един век на цивилизация, на научен прогрес, на постижения, но и на провали. Точно това и предполага един ретроспективен поглед назад. Този поглед сякаш превръща в предмет и обект на изследване самата история, която трябва да бъде подложена на ревизия. Според Бодрияр тя – историята – се преговаря и пренаписва, за да се възстанови един универсален баланс, за да се заличат всички конфликти и да се постигне международно оневиняване. Сякаш целият век ни е белязал с множество травми и неспокойни от престъпленията на човечеството срещу човечеството се стремим „да преживеем всичко отново, за да го поправим, да преживеем всичко отново, за да го изясним“ (Бодрияр/Bodriyar 1995: 22).

Съвременната литература отваря нови проблемни полета с книги като „Кротките“ на Ангел Игов и „Една и съща нощ“ на Христо Карастоянов, които се насочват към онези моменти, когато българското общество преживява своите вътрешни колизии. Започнал още със събитията от 1923 и 1925 г., конфликтът сред народа се задълбочава още повече през 1944 г., когато една наредба узаконява жестоки престъпления и посяга на тогавашната българска интелигенция. „Спиралата на насилието“, както се изразява Лиляна Деянова (Деянова/Dejanova 1995 – 1996: 62), разделя българския народ още по-категорично. Истинският разрыв идва с това, че престъпленията се извършват от името на държавата, при това с официални документи. Държавата вече не е единно понятие за целокупния български народ. „Кротките“ на Ангел Игов ни дава възможност да видим връзките на онези точно събития и актове, които разединяват народа.

Книгата на Ангел Игов надхвърля черно-белите линии на интерпретация и се опитва да намери нюансите на това сложно време. Като събитие, довело до големи промени в обществения строй на страната, 1944 г. се оказва разединяваща за обществото, а годината се превръща в отправен пункт за идентификация. Ав-

торът на „Кротките“ ни среща с тази повратна за българското общество дата – Девети септември, когато на практика за една вечер богатите обедняват, палачите стават подсъдими, а жертвите съдии: „По един или друг начин, будиш се една сутрин и светът е различен, защото през нощта някой го е сменил под носа ти...“ (Игов/Igov 2015: 13).

Разривът и разделеността на народа в книгата се провиждат в кратките ретроспекции, които авторът предлага на читателя в портретите на деветгодишния Митко и бай Стефан. Социализмът, предхождан и едновременно с това съпътстван от Втората световна война, поставя граница на един период от историята ни и начало на друг. И двамата герои са наследници на времето преди социализма, но и двамата стоят един срещу друг, разделяни от бариерата на обстоятелствата. Единият (бай Стефан) получава своята травма по време на Първата световна война, защитавайки България. Другият (Митко) осакатява ръката си, докато играе с химикалка по време на Втората световна война. И двамата обаче преминават прага на новото време, като влизат в него с разменени роли, но отново разделени. Героят от Първата световна война, който доскоро е изпълнявал длъжността на свидетел на съдия-изпълнители по домовете, конфискуващи имущество, притежателят на голяма къща и пенсия, се превръща в народен враг, за когото е дошло време за разплата. На стария и наситен от привилегии бай Стефан повествователят противопоставя младото и злополучно дете, което с възторг посреща окичения в представителна червена лента Емил Стрезов – легитимния представител на новия държавен строй. Епизодът, в който Митко отдава чест с недъгавата си ръка, има характер на гротеска. Възхищението му иронично припомня възторга на Вазовия дядо Йоцо, който, изпълнен с надежда в бъдещето на България, очаква железницата – символ на свободата и напредъка на младата държава.

Народният съд е в основата на повествованието, а през опозицията Емил Стрезов – Елиас се прави опит да се осмисли този трагичен етап от историята на България. Характерите на героите се разкриват посредством поредица от диалози от политическо естество. Техните монолози пък показват вътрешния им свят – съмненията и противоречията, които ги разкъсват. Какво предс-

тавлява всъщност Народният съд – заслужено наказание или жестока саморазправа, е въпросът, около който гравитира книгата.

Емил Стрезов е основното оръжие в ръцете на Ангел Игов в осъществяването на замисъла на романа. Репрезентиран като легитимен представител на новия строй, героят заема едно междинно положение в новата йерархия, а функцията му на обвинител го прави по-скоро трагичен, отколкото тираничен. Неговият кръг от съратници, замислени като идейни, но не идеологически опоненти, често го провокира да се съмнява в крайностите, към които го подтиква новият режим. Новите властници допускат, че правото е в техни ръце, а разплатата с доскорошните представители на терора (фашисткия) е напълно оправдана: „Не е терор, ако съдиш виновни хора“ – ще заключи Емил Стрезов в един от разговорите със своя съмишленик. Създаден с наредба закон в края на 1944 г., Народният съд има за цел да разследва и осъди всички виновни за участието на България във Втората световна война. На това основание са наказани всички заподозрени във фашистка дейност и антисемитизъм. Това е духът, който носи новото време, а героят на Игов Емил Стрезов е изцяло пропит от него. На тази основа е изграден образът на Елиас – евреинът, имащ всички основания да търси отмъщение като потърпевш от нацисткия режим, но дори той чувства, че има нещо нередно в саморазправата на Народния съд: „Но аз няма да се хващам да съдя. Не е за мен тая работа, казвам ви [...]“⁴. И Емил Стрезов, и Елиас стоят от една и съща страна на барикадата, но имат различно виждане за правото на съд. Срещу отказа на Елиас да бъде част от обвинителите на Народния съд се изправя категоричната и разбираща се някак от само себе си позиция на Стрезов: „Обаче все някой трябва да съди, нали?“ (Игов/Igov 2015: 72).

Романът на Ангел Игов поставя едно от вечните питання, пред които се изправя всяко едно говорене за историята – кой има право да съди и кой да прощава. Изследването на историческата участ според Рикьор опира в крайна сметка именно до вината и прошката. Но в книгата на Игов прошката не съществува като възможност, вината е тази, която задвижва спиралата. По този начин насилието се превръща в легитимационен ресурс – сегаш-

ното насилие се легитимира чрез предишното насилие, нашето насилие се легитимира чрез чуждото.

Неопределителното местоимение в реторично зададения въпрос на Емил Стрезов „Обаче все някой трябва да съди, нали?“ ни кара да си припомним тезата на Рикьор в „Паметта, историята, забравата“ относно задачата на съдията и историка. Според Рикьор задачата на съдията е да съди, докато историкът не може и не иска да прави това. В романа на Игов ролята на съдията очевидно се поема от представителите на Народния съд, които трябва да съдят, да решават, да отсичат. Но преди заключителния етап на присъдата съдиите трябва да преведат процеса през фазата на дебата. Процесът започва с постановка и реконструкция на миналото, където се разглеждат фактите. Той се състои от „езикова церемония, включваща множество протагонисти“, и се основава на аргументи от страна на противниковите страни, които имат равен достъп до думата. Присъдата трябва да има статут на възмездие, схващана като „възстановителна функция както на обществения ред, така и на достойнството на жертвите, на които е въздадена справедливост“ (Рикьор/Rikyoг 2006: 330). В книгата на Игов процес има само в първия и заключителния етап – предварително проучване и произнасяне на присъда. Останалите протагонисти – обвинените във фашистка дейност и антисемитизъм – са лишени от дебат. Отсъствието на слово у противниковите страни лишава протагонистите от така необходимия равен достъп до думата, който да даде поле на кръстосващите се дискусии, необходими за тълкуване на фактите. Според Рикьор именно в пресичането на тези две линии на тълкуване попада присъдата възмездие. Липсата на дискусия обаче компрометира самата присъда.

Изхождайки от намерението за истинност от страна на съдията и историка, Рикьор обособява и трета позиция, претендираща също за обективност, но и търсеща присъда – на гражданина. Неговият поглед се „структурира въз основа на собствения му опит, проучван различно от наказателното съдебно решение и от публикуваното историческо проучване“ (Рикьор/Rikyoг 2006: 345). Четена през философията на историята, тази трета страна обаче е белязана от един недостатък – състоянието ни да мислим света абстрактно, през собствена гледна точка. Това подтиква и

Рикьор да помести желанието за обективност и безпристрастност под знака на „невъзможността на абсолютния трети“ (Рикьор/Rikyuor 2006: 325). Хорът от гласове и свидетели от времето на Народния съд се явява тази своеобразна трета страна в романа. През оптиката на „кротките“, казва Амелия Личева, се извежда „гласът на общественото мнение, изгражда се събирателният образ на народа“, но Личева продължава с характеристиката си „на „кротките“, които умеят да се снишават, нагаждат, да замълчат, и за които бунтът, несъгласието, проговарянето дори, са немислими“ (Личева/Licheva 2015: 3). Ето, че е дошло време на демокрация, бунтът вече е мислим, а именно гражданинът е този, който може да оспори едно съдебно решение и да потърси друга присъда. В последните редове от книгата на Игов става ясно, че оцеляват хората зад ъгъла, гратисчиите на историята: „кротките, които ще наследят земята“ (Игов/Igov2015: 194) и които ще обърнат нов поглед към историята.

Защо историкът остана встрани от нашите наблюдения? За да отговорим на това питане, се налага отново да се опрем на постановките на Рикьор. Вниманието на съдиите в един процес се съсредоточава до малък брой действащи лица в историята, които обикновено са по върховете на държавата. Историкът не може да допусне толкова ограничен фокус: „Там, където наказателният процес разпознава само индивидуални протагонисти, историческото дирене непрестанно свързва персонажите с тълпите, с теченията и с анонимните сили“ (Рикьор/Rikyuor 2006: 335). Историкът разширява не само броя на действащите лица, но и контекста на събитията. За него не по-малко заслужили обвинение са „пасивните свидетели“, каквито в един момент могат да се окажат „кротките“. В романа на Игов липсва позицията на историка, защото вмъкването му би изместило фокуса към по-сложни взаимосвързаности, а в резултат ще имаме друг роман, т.е. друг тип мислене и писане за миналото. Очевидно авторът на „Кротките“ предпочита да се съсредоточи върху конкретен проблем, а не върху цялостна интерпретация на историята. За него е по-важно да разкрие вътрешните противоречия на онзи човек, който от неизвестен никому се превръща в обвинител и заема важна роля в дейността на Народния съд. Разпокъсан между това да изпълнява

дълга и едва начеващото съмнение за справедливостта на присъдите, Емил Стрезов се оказва маша в ръцете на новата идеология. Често той не може да схване цялата картина, отделни елементи му се губят, но въпреки това продължава съвестно да следва своето време, воден от сляпата вяра в правотата си. Насилието, с което новата власт иска да разчисти сметките на народа с миналото, още повече задълбочава пропастта и нанася нови рани на българската нация.

Някак логична е и една препратката към романа на Христо Карастоянов „Една и съща нощ“, който разказва не просто за смъртта на Гео Милев, но и за аналогични събития. И двете книги бягат от епическото, те не ни връщат към въстанията и техния мащабен обхват, а към онези държавни актове, които узаконяват престъпленията срещу собствения народ. Без съмнение това са болезнени отрязъци от нашата история, чиито белези все още разединяват обществото. Една от причините за извеждането на всички тези травматични моменти според Бодрияр е част от „всеобщо разкаяние и всеобщи лоши спомени днес“, а опитът да си отговорим защо се стигнало до тях, ще даде решението „за съдбата ни в бъдеще“.

Днес, когато се намираме едва в първата четвърт на 21. век и нищо не пресича желанието за репрезентиране и възстановяване на миналото, а напротив, то все повече се задълбава и проблематизира от литературата, можем да кажем, че „Кротките“ също е част от този спонтанен порив и критичен поглед към миналото. Книгата на Игов заема своето трагично място в съдебния процес на историята – в името на всички престъпления, извършени срещу човечеството през 20. в., които трябва да бъдат разкрити и разкритикувани, за да ни дадат отговор и надежда за (не)напразния опит „за отделяне на доброто от злото“.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Бодрияр/Bodriyar 1995:** Бодрияр, Ж. *Илюзията за края или Стачката на събитията*. София: Критика и хуманизъм, 1995. [Bodriyar, Zh. *Iliuziyata za kraya ili Statchkata na sabitiyata*, Sofia: Kritika i humanizam, 1995.]
- Деянова/Deyanova 1995 – 1996:** Деянова, Л. *Историческа памет и колективна памет. // Националната идентичност в ситуация на преход: исторически ресурси*. София: Research Support Scheme of the Higher Education Support Programme, grant N 609/1995, 1995 – 1996, 46 – 86. [Deyanova, L. *Istoricheska pamet i kolektivna pamet. // Natsionalnata identichnost v situatsiya na prehod: istoricheski*

resursi. Sofia: Research Support Scheme of the Higher Education Support Programme, grant N 609/1995, 1995 – 1996, 46 – 86.]

Игов/Igov 2015: Игов, А. *Кротките*. София: Жанет 45, 2015. [Igov, A. *Krotkite*. Sofia: Zhanet, 2015.]

Изследователски колектив/Izsledovatelски колектив 1995/96: Изследователски колектив. *Националната идентичност в ситуация на преход: исторически ресурси*. София: Research Support Scheme of the Higher Education Support Programme, grant N 609/1995, 1995 – 1996. [Izsledovatelски колектив. *Natsionalnata identichnost v situaciya na kriza*, Sofia: Research Support Scheme of the Higher Education Support Programme, grant N 609/1995, 1995 – 1996.]

Лиотар/Liotar 1993: Лиотар, Ж. *Постмодерното, обяснено за деца*. София: Критика и хуманизъм, 1993. [Liotar, Zh. *Postmodernoto, obyasneno za деца*. Sofia: Kritika i humanizam, 1993.]

Личева/Licheva 2015: Личева, А. За „Кротките“ на Ангел Игов. // *Литературен вестник*, бр. 32, год. 24, 14 – 20.10.2015, 3. [Licheva, A. Za „Krotkite“ na Angel Igov. // *Literaturen vestnik*, br. 32, god. 24, 14 – 20.10.2015, 3.]

Рикьор/Rikyor 2006: Рикьор, П. *Паметта, историята, забравата*. София: Сонм, 2006. [Rikyor, P. *Pametta, istoriyata, zabravata*. Sofia: Sonm, 2006.]